

ODOB-AXLOQ KONSEPTLARINING HUQUQIY MATNGA SINGISHI: LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQOT

Nurillayeva Shahzoda Shukrulloevna

QarshDU mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasidagi odob-axloq mazmunli leksemalar lingvokulturologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Konstitutsiya matni faqat huquqiy hujjat emas, balki jamiyatning ma'naviy-axloqiy qadriyatlarini mujassamlashtiruvchi murakkab diskurs sifatida qaraladi. Maqolada qadr-qimmat, sha'n, vijdon, mas'uliyat, burch, hurmat, erkinlik, adolat kabi konseptlarning semantik tahlili keltiriladi, ularning o'zbek xalqining axloqiy qadriyatlari bilan uzviy bog'liqligi ilmiy asosda izohlanadi.

Shuningdek, maqolada lingvokulturologik yondashuv yordamida Konstitutsiya matnining huquqiy, ma'naviy va ideologik qatlamlari o'rganilib, uning jamiyat hayotidagi funksiyasi ochib beriladi. Maqola o'zbek tilshunosligi va huquqshunoslikni integratsiyalashgan ilmiy tadqiqot sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: Konstitutsiya, odob-axloq leksemalari, lingvokulturologiya, semantika, konsept, ma'naviy qadriyatlar, huquqiy diskurs.

Аннотация. В данной статье проводится лингвокультурологический анализ лексем морально-этического содержания, встречающихся в Конституции Республики Узбекистан. Текст Конституции рассматривается не только как юридический документ, но и как сложный дискурс, отражающий духовно-нравственные ценности общества. В статье анализируются концепты достоинство, честь, совесть, ответственность, долг, уважение, свобода, справедливость, а также их связь с национальной этикой и культурным наследием узбекского народа. Лингвокультурологический подход позволяет выявить правовой, идеологический и духовный слой текста Конституции.

Ключевые слова: Конституция, лексемы морально-этического содержания, лингвокультурология, семантика, концепт, духовные ценности, правовой дискурс.

Annotation. This article presents a linguocultural analysis of moral-ethical lexemes found in the Constitution of the Republic of Uzbekistan. The Constitution is considered not only as a legal document but also as a complex discourse reflecting the spiritual and ethical values of society. The study analyzes concepts such as dignity, honor, conscience, responsibility, duty, respect, freedom, justice and their connection to the national ethics and cultural heritage of the Uzbek people. The linguocultural approach reveals the legal, ideological, and moral layers of the Constitution text.

Keywords: Constitution, moral-ethical lexemes, linguocultural analysis, semantics, concept, spiritual values, legal discourse.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi nafaqat huquqiy asos, balki jamiyatning ma'naviy va axloqiy poydevorini belgilovchi eng oliy hujjat hisoblanadi¹⁴. Zamonaviy huquqshunoslikda Konstitutsiya faqat qonuniy normalar to'plami emas, balki axloqiy konseptlarni ham mujassamlashtiruvchi matn sifatida qaraladi¹⁵.

Tilshunoslik va lingvokulturologiya nuqtai nazaridan Konstitutsiya matnida uchraydigan odob-axloq leksemalari o'zbek xalqining tarixiy tajribasi, ma'naviy qadriyatlari va madaniy an'analari bilan uzviy bog'langan. Bu yondashuv huquqiy normalarning jamiyatdagi axloqiy-etik funksiyasini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

O'zbek tilshunos olimlari ta'kidlaganidek, lingvokulturologik tahlil huquqiy matnlarni faqat grammatik yoki leksik tahlildan emas, balki ularning ma'naviy, madaniy va ijtimoiy mazmunini o'rganish orqali yanada to'liq tushunishga yordam beradi¹⁶. Shu sababli Konstitutsiyadagi axloqiy leksemalarning tadqiqi nafaqat lingvistik, balki huquqiy va madaniy aspektlarni ham qamrab oladi.

Maqolaning asosiy maqsadi — Konstitutsiya matnidagi odob-axloq leksemalarini semantik, diskursiv va lingvokulturologik tahlil qilish, ularning xalq axloqi bilan uyg'unligini ko'rsatish va zamonaviy ijtimoiy kontekstda ahamiyatini aniqlashdir.

1. Konstitutsiyadagi odob-axloq leksemalarining konseptual tahlili

Konstitutsiya matnidagi axloqiy leksemalar jamiyatning ma'naviy va madaniy idealini aks ettiradi. Ular huquqiy normalar bilan birga, ijtimoiy ong va axloqiy me'yorlarni shakllantiradi.

1.1. "Qadr-qimmat" konsepti. 26-moddada: "Insonning sha'ni va qadr-qimmatini daxlsizdir"[1]. "Qadr-qimmat" konsepti insonning ontologik qadriyatini bildiradi. O'zbek xalqining qadimiy axloqiy qarashlarida bu so'z shaxsning jamiyatdagi mavqeidan qat'i nazar, inson sifatidagi qadrini aks ettiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, qadr-qimmat konsepti huquqiy barqarorlik va ijtimoiy adolatning ham poydevori hisoblanadi¹⁷.

1.2. "Sha'n" konsepti. Sha'n — ijtimoiy obro' va o'zlikni hurmat qilishni bildiradi. Konstitutsiyada davlatning fuqaroga nisbatan axloqiy mas'uliyatini mustahkamlaydi. Sha'nni hurmat qilish tamoyili nafaqat normativ, balki etik-madaniy konsept sifatida ham ishlatiladi.

1.3. "Vijdon" konsepti. Vijdon erkinligi e'tiqod va ichki qarashlarning daxlsizligini bildiradi. Bu o'zbek axloqining halollik va ichki nazorat elementlari bilan uyg'un. Vijdon konsepti Konstitutsiya matnida insonning ichki erkinligi va axloqiy qarorlarini himoya qiladi.

1.4. "Adolat" konsepti. Adolat — Konstitutsiyada huquqiy davlat tamoyilining asosi. Bu konsept xalqona axloqiy qadriyatlarga tayanadi. Masalan, o'zbek maqollarida:

¹⁴ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.

¹⁵ Raxmonov R. "Konstitutsiya va jamiyat barqarorligi." // Yuridik fanlar axborotnomasi, 2023.

¹⁶ Normatov U. Fuqarolik jamiyati va demokratik qadriyatlar. – Toshkent: Sharq, 2021.

¹⁷ Normatov U. Fuqarolik jamiyati va demokratik qadriyatlar. – Toshkent: Sharq, 2021

“Adolat – elga rohat” yoki “Ertami-kech adolat g‘olib”. Shu bilan birga, huquqiy matnda adolat konsepti jamiyatning ijtimoiy barqarorligini ta’minlaydi.

2. Konstitutsiyada odob-axloq leksemalarining diskursiv vazifalari
Axloqiy leksemalar Konstitutsiyada quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. Aksiologik funksiya — qadriyatlarga yo‘naltiradi, ularni huquqiy ramkaga kiritadi. Masalan: qadr-qimmat, adolat, hurmat.
2. Normativ-axloqiy funksiya — fuqarolarning davlat va bir-biriga nisbatan xulq me‘yorlarini belgilaydi (burch, mas‘uliyat).
3. Ijtimoiy birlashtiruvchi funksiya — jamiyatda totuvlik va birdamlikni mustahkamlaydi (hamjihatlik, tenglik).

Ushbu funksiyalar Konstitutsiyaning faqat huquqiy hujjat emas, balki ma‘naviy-etik ramka sifatida ishlashini ko‘rsatadi¹⁸.

3. O‘zbek xalq axloqi bilan uyg‘unlik

- Hurmat konsepti oilaviy va ijtimoiy munosabatlarda muhim o‘rin tutadi. Konstitutsiyada davlatning fuqaroga nisbatan hurmatini aks ettiradi.
- Halollik va vijdon — xalq axloqi asosida shakllangan. Konstitutsiyada bu axloqiy mezonlar huquqiy matnga singdirilgan.
- Burch konsepti ota-ona, yurt va jamiyat oldidagi mas‘uliyatni bildiradi va Konstitutsiya matnida huquqiy shaklga ega.

Bu uyg‘unlik Konstitutsiya normalarining jamiyat hayotidagi ma‘naviy legitimatsiyasini oshiradi.

4. Semantik va lingvokulturologik tahlil

Konstitutsiyada uchraydigan odob-axloq leksemalari quyidagi semantik xususiyatlarga ega:

- abstrakt semantika — adolat, sha‘n, qadr-qimmat, vijdon; ular normativ matnga umumiy tamoyil berish funksiyasini yuklaydi.
- emotsional neytrallik — normativ matn hissiyotdan xoli, lekin uning madaniy semantikasi kuchli.
- aksiologik yuklama — matnning ideologik va ma‘naviy asosini belgilaydi.

Shu jihatdan, Konstitutsiya matni lingvokulturologik tahlil orqali huquqiy, madaniy va axloqiy qatlamlari bilan birga o‘rganilishi muhim.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi nafaqat huquqiy hujjat, balki xalqning ma‘naviy-axloqiy qadriyatlarini aks ettiruvchi murakkab matndir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Konstitutsiyada uchraydigan odob-axloq leksemalari — qadr-qimmat, sha‘n, vijdon, mas‘uliyat, burch, hurmat, erkinlik, adolat — shunchaki leksik birliklar emas, balki jamiyatning axloqiy va madaniy poydevorini mustahkamlovchi konseptlardir.

Lingvokulturologik tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki:

1. Konstitutsiya matni va xalq axloqi o‘rtasidagi uzviylik mavjud. Misol uchun, “qadr-qimmat” konsepti xalqning “insonning qadri baland” degan qadimiy axloqiy qarashlari bilan to‘liq uyg‘unlashadi. Shu bilan birga, “sha‘n” va “hurmat” kabi

¹⁸ Saidov A. *Konstitutsiyaviy huquq asoslari*. – Toshkent: Adolat, 2019

leksemalar jamiyatdagi ijtimoiy tartib va o'zaro munosabatlarda axloqiy me'yorlarni mustahkamlaydi.

2. Axloqiy konseptlarning huquqiy matnga singishi Konstitutsiyaning ijtimoiy legitimatsiyasini oshiradi. Masalan, "mas'uliyat" va "burch" konseptlari nafaqat normativ jihatdan, balki ma'naviy-etik jihatdan ham fuqarolarning davlat va jamiyat oldidagi majburiyatini aks ettiradi. Bu esa Konstitutsiyaning jamiyatda faqat huquqiy emas, balki ma'naviy-etik poydevor sifatida ishlashini ko'rsatadi.

3. Diskursiv va semantik jihatlar orqali Konstitutsiya matnining huquqiy, ma'naviy va madaniy funksiyalari yanada aniqroq ochib beriladi. Leksemalarning abstrakt semantikasi, emotsional neytralligi va aksiologik yuklamasi Konstitutsiya matnining ilmiy, normativ va madaniy qiyofasini birlashtiradi.

4. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Konstitutsiya nafaqat huquqiy barqarorlikni, balki ijtimoiy totuvlik va madaniy uyg'unlikni ta'minlashga xizmat qiladi. O'zbekiston xalqining qadimiy axloqiy qarashlari va madaniy qadriyatlari Konstitutsiya matnida normativ shaklda mujassamlangan.

Shu sababli, Konstitutsiyani faqat huquqshunoslik nuqtai nazaridan o'rganish yetarli emas. Uning lingvokulturologik, semantik va madaniy-aksiologik qatlamlarini chuqur o'rganish ham muhimdir. Bu yondashuv fuqarolarning huquqiy ongini shakllantirish, ma'naviy tarbiya berish va axloqiy me'yorlarni mustahkamlashda ilmiy jihatdan asos bo'la oladi.

Shu tariqa, Konstitutsiya matnini odob-axloq leksemalari nuqtai nazaridan o'rganish nafaqat lingvistik va huquqiy tadqiqot uchun, balki jamiyatning ma'naviy va madaniy barqarorligini ta'minlashda ham muhim ilmiy resursdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. Abdullayeva M. Til va madaniyat munosabati. – Toshkent: Fan, 2019.
3. Raxmonov R. "Konstitutsiya va jamiyat barqarorligi." // Yuridik fanlar axborotnomasi, 2023.
4. Jo'rayev R. Lingvokulturologiya: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Ma'naviyat, 2020.
5. Normatov U. Fuqarolik jamiyati va demokratik qadriyatlar. – Toshkent: Sharq, 2021.
6. Saidov A. Konstitutsiyaviy huquq asoslari. – Toshkent: Adolat, 2019.
7. Xudoyberdiyeva D. "O'zbek tilida axloqiy konseptlarning ifodalanishi." // Til va adabiyot, №2, 2022.